

ПІДТРИМКА ДЕРЖАВИ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МЕДІАТОРІВ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

STATE SUPPORT IN THE PROCESS OF TRAINING MEDIATORS IN THE CONDITIONS OF THE MASTER'S DEGREE IN PUBLIC MANAGEMENT AND ADMINISTRATION

У статті розкрито особливості державної підтримки процесу підготовки медіаторів в умовах магістратури публічного управління та адміністрування; окреслено позитивний зарубіжний досвід підготовки медіаторів і проаналізувати перспективи його впровадження в Україні. Акцентується на тому, що політика держави щодо забезпечення кадрового потенціалу у сфері медіації є одним з сегментів національної кадрової політики з урахуванням нових вимог до компетентності медіаторів, підготовка яких відбувається в умовах магістратури публічного управління та адміністрування. Зазначено основні принципи кадрової політики держави у сфері медіації: професійна компетентність, системність, послідовність, комплексність, професіоналізм, соціальна справедливість, відповідальність держави за створення умов для права громадян на освіту та працевлаштування, освіта впродовж усього життя тощо. Звертається увага на те, що медіатор виступає посередником, який допомагає сторонам конфлікту не лише забезпечити конструктивний діалог і процес комунікації, але й сприяє аналізу конфліктної ситуації всіма її учасниками з метою, вибору варіанта рішення, що може стати оптимальним для всіх сторін і задовольнити їхні потреби та інтереси. Визначено основні риси медіації, якими повинні володіти майбутні медіатори: конфіденційність; добровільність (на відміну від судового вирішення спорів, де особливості участі сторін визначені законодавством, під час застосування медіаційних процедур передбачена свобода участі та вихід учасника на будь-якому етапі врегулювання конфлікту); рівноправність сторін, які визначаються перевагою медіації перед судовим розглядом спору та роблять її прийнятною і привабливою для застосування у відповідних випадках на державній службі.

Окреслено завдання державної політики у сфері підготовки медіаторів в умовах магістратури публічного управління та адміністрування наразі можна виокремити: вироблення єдиних державних стандартів підготовки медіаторів; забезпечення державного регулювання медіації та якісної професійної підготовки майбутніх медіаторів; обов'язкова акредитація установ, що здійснюють підготовку кадрів для сфери медіації; формування єдиного державного реєстру кваліфікованих / сертифікованих медіаторів; забезпечення постійного державного та громадського контролю за якістю надання послуг у сфері медіації тощо.

Ключові слова: вирішення конфліктів, державна політика, державне регулювання, закони, компетентність, медіативна тех-

нологія, медіація, медіатор, підтримка держави, професійна підготовка, управління.

The article reveals the peculiarities of state support for the process of training mediators in the conditions of the master's degree in public management and administration; the positive foreign experience of training mediators is outlined and the prospects of its implementation in Ukraine are analyzed. Emphasis is placed on the fact that the state's policy on ensuring personnel potential in the field of mediation is one of the segments of the national personnel policy, taking into account the new requirements for the competence of mediators, whose training takes place in the conditions of the master's degree in public management and administration. The main principles of the state personnel policy in the field of mediation are indicated: professional competence, systematicity, consistency, comprehensiveness, professionalism, social justice, the responsibility of the state to create conditions for citizens' right to education and employment, lifelong education, etc. Attention is drawn to the fact that the mediator acts as a mediator who helps the parties to the conflict not only to ensure a constructive dialogue and communication process, but also contributes to the analysis of the conflict situation by all its participants with the aim of choosing a solution option that can become optimal for all parties and satisfy their needs and interests. The main features of mediation that future mediators should possess are defined: confidentiality; voluntariness (in contrast to the judicial resolution of disputes, where the specifics of the parties' participation are determined by legislation, during the application of mediation procedures, freedom of participation and withdrawal of the participant is provided for at any stage of conflict resolution); the equality of the parties, which is determined by the preference of mediation over the judicial review of the dispute and makes it acceptable and attractive for use in relevant cases in the public service. The task of state policy in the field of training of mediators in the conditions of the master's degree in public management and administration has been outlined. At present, the following can be distinguished: development of uniform state standards for the training of mediators; ensuring state regulation of mediation and quality professional training of future mediators; mandatory accreditation of institutions training personnel for the field of mediation; formation of a unified state register of qualified / certified mediators; ensuring permanent state and public control over the quality of mediation services, etc.

Key words: conflict resolution, state policy, state regulation, laws, competence, mediation technology, mediator, state support, professional training, management.

УДК 334.012
DOI <https://doi.org/10.32782/rma2663-5240-2023.37.29>

Покатаєв П.С.

доктор наук з державного управління,
професор,
перший проректор,
Класичний приватний університет
ORCID ID: 0000-0003-3806-2197

Коновалов В.Ю.

аспірант
Класичний приватний університет

Постановка проблеми. Державна підтримка професійної підготовки медіаторів

в умовах магістратури наразі є актуальною проблемою, оскільки якісна медіація висту-

пає одним з найоптимальніших способів врегулювання конфліктів у цивілізованих країнах сучасного глобального світу.

Серед важливих аспектів державної політики є кадрова політика, що передбачає комплекс методів реалізації визначених заходів, які спрямовані на досягнення головної мети формування трудового персоналу та управління ним в певних умовах. Основними принципами кадрової політики держави загалом і у сфері медіації зокрема є: професійна компетентність, системність, послідовність, комплексність, професіоналізм, соціальна справедливість, відповідальність держави за створення умов для права громадян на освіту та працевлаштування, освіта впродовж усього життя тощо.

Політика держави щодо забезпечення кадрового потенціалу у сфері медіації є одним з сегментів національної кадрової політики з урахуванням нових вимог до компетентності медіаторів, підготовка яких відбувається в умовах магістратури публічного управління та адміністрування. Фахівець медіатор виступає посередником, який допомагає сторонам конфлікту не лише забезпечити конструктивний діалог і процес комунікації, але й сприяє аналізу конфліктної ситуації всіма її учасниками з метою, вибору варіанта рішення, що може стати оптимальним для всіх сторін і задовольнити їхні потреби та інтереси. Це підкреслює актуальність порушеної в статті проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретико-методологічні засади механізму медіації розробляють такі науковці, як В. Балух (нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні) [1], О. Белінська (медіація – альтернативне вирішення спорів) [2], Н. Боженко (теоретико-історичний аспект медіації як одного з засобів врегулювання адміністративних спорів) [3], Є. Бородін (застосування медіації в публічному управлінні [4], механізм медіації в системі публічного управління та адміністрування в Україні [5], О. Іщенко (медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України) [8], Кисельова Т. (правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах) [9], З. Красіловська (альтернативні способи вирішення спорів у сфері державного управління) [10], А. Лиско (проблеми впровадження та проведення медіації в адміністративному судочинстві України) [11], Н. Мазаракі (проблеми теорії та практики медіації в Україні [13], європейський досвід і українські реалії медіації [14]), С. Мирза (особливості становлення та розвитку медіацій у зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами

[16]), М. Поліщук (медіація як альтернативний метод вирішення спорів [17]), Г. Супрун (зарубіжний досвід підготовки медіаторів та можливості його застосування в Україні [19]), І. Ясиновський (характеристика моделей медіації в розвинутих країнах [22] та ін.

Мета статті – розкрити особливості державної підтримки процесу підготовки медіаторів в умовах магістратури публічного управління та адміністрування; окреслити позитивний зарубіжний досвід підготовки медіаторів і проаналізувати перспективи його впровадження в Україні.

Виклад основного матеріалу.

У сучасних умовах в Україні все актуальнішою популярнішою стає медіація, оскільки зростають потреби суспільства в ній в багатьох видах правовідносин, зокрема у сфері державного управління. Ефективність процесу медіації визнала Європейське Співтовариство й рекомендує запровадження її як основний метод альтернативного вирішення спорів на досудовому етапі й у процесі судового розгляду. В ЄС під медіацією розуміється добровільне волевиявлення сторін залучити незалежну сторону з метою самостійного вирішення конфлікту, що виник між сторонами.

Свідченням зацікавленості адвокатського товариства процедурою медіації в нашій державі стало створення при Національній асоціації адвокатів України Комітету з питань медіації. Застосування медіації надає можливість адвокатам опанувати нові професійні навички щодо врегулювання спорів в позасудовому порядку шляхом застосування процедури медіації, змінити стереотип мислення під час надання клієнтам послуг по врегулюванню спорів, розширити свою професійну компетентність, оскільки в майбутньому процедура медіації може бути одним з основних способів вирішення спорів в суспільстві.

Медіація – це цивілізований процес вирішення проблем між сторонами на основі переговорів з участю нейтрального посередника (медіатора) [9, с. 227]; альтернативний спосіб вирішення спорів, за умовами якого сторони на добровільних засадах беруть участь у переговорах і за допомогою кваліфікованої незалежної третьої сторони (медіатора) намагаються досягнути консенсусу та вирішити власний спір з урахуванням інтересів кожної з осіб [17, с. 137].

На думку С. Бородіна, медіація – це процес, в якому сторони за допомогою незалежної третьої сторони систематично докладають зусиль для з'ясування їхніх спільних і відмінних поглядів, досліджують можливості альтернативного вирішення спору та шукають компро-

міси для укладення між собою угоди [5, с. 29]. Медіація як процедура вирішення конфліктів, що виникають у сфері буденності у процесі інтерперсональної діяльності суб'єктів, конституює її як особливого роду систему відносин, є важливою складовою частиною механізму самоорганізації суспільства [там само].

За своєю сутністю, медіація означає програму примирення сторін, адже медіація – це процес людський, а не судовий, який модернізує кримінальний процес і породжує повагу до справедливості [14]. Механізм медіації – це сукупність організаційних структур, конкретних форм та методів медіаційної взаємодії, а також інструментів, за допомогою яких реалізується ця процедура. Основними рисами медіації, якими повинні володіти майбутні медіатори, є:

- конфіденційність;
- добровільність (на відміну від судового вирішення спорів, де особливості участі сторін визначені законодавством, під час застосування медіаційних процедур передбачена свобода участі та вихід учасника на будь-якому етапі врегулювання конфлікту);
- рівноправність сторін, які визначаються перевагою медіації перед судовим розглядом спору та роблять її прийнятною і привабливою для застосування у відповідних випадках на державній службі.

Процес медіації буде ефективним та дієвим лише за умови дотримання принципів нейтральності, незалежності й неупередженості медіатора. «Неупередженість медіатора виявляється в тому, що він зобов'язаний діяти в інтересах усіх учасників процедури, ставитися до сторін однаково безсторонньо, не допускати проявів фаворитизму щодо окремих осіб. Якщо в учасників виникають сумніви щодо неупередженості медіатора, то вони вправі припинити процес медіації» [10, с. 35].

Медіація виступає як комплекс організаційно-управлінських заходів у вигляді цілеспрямованого втручання в ситуації, що характеризуються протистоянням різних соціальних суб'єктів, здатне спочатку ослабити протистояння, потім підготувати умови для прийняття зважених рішень, які дозволять зняти протиріччя, що послужили основою конфронтації. Навіть якщо не всі проблеми спірної ситуації вирішуються, напруженість за допомогою медіації може бути знижена, можна краще зрозуміти причини зіткнення інтересів його учасників, а сама конфронтація переведена на керований рівень [5]. Як зазначає З. Красіловська [там само], медіатор виступає посередником, незалежним від будь-якої зі сторін та будь-яких органів державної влади.

Це вимагає державної підтримки кадрового забезпечення процесу медіації, підтримки держави процесу підготовки спеціальних фахівців-медіаторів, які будуть здатні компетентно виконувати свої професійні функції; на високому рівні володіти спеціальними знаннями з основ медіації та особливостями використання медіативних технологій у різних конфліктних ситуаціях; розуміти чинники впливу на їх виникнення; мати розвинуте критичне мислення, навички ефективно комунікативної діяльності тощо. Державна політика щодо забезпечення кадрового потенціалу для сфери медіації базується на нормативно-правовому забезпеченні Закону України «Про медіацію» [18], в частині четвертій ст. 57 якого зазначено, що підготовка медіаторів, окрім базової, може включати спеціалізовану підготовку відповідно до програм навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності. Після проходження базової та / або спеціалізованої підготовки та підтвердження набутих компетентностей видається відповідний сертифікат [там само].

Адже у процесі професійної діяльності медіатора, залученого до вирішення конфлікту, що виник на базі управлінських відносин, необхідно пройти всі найбільш вагомні етапи медіаційної процедури із урахуванням специфіки державно – управлінських правовідносин: виникають на базі публічних відносин; обов'язково однієї із сторін спору є суб'єкт владних повноважень, який здійснює владні-управлінські функції у цих відносинах; сфера виникнення цих відносин зумовлена реалізацією публічного інтересу; предметом спору є рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, які порушують або можуть порушити права, свободи та інтереси інших суб'єктів публічних правовідносин, а також адміністративних договорів [21, с. 18–19].

Як зауважує Л. Галіцина, потрібно розрізняти такі моделі медіатора:

- модель рятівника (підходить для незначних конфліктів чи публічних спорів, вихід із яких є очевидним для більшості; зазвичай, в такій ситуації підбирається медіатор, не наділений спеціальними знаннями чи навичками);
- модель посередника (медіатор – третя сторона у спорі, він створює атмосферу конструктивної співпраці та дбає про коректне ставлення сторін одна до одної, сприяє реалістичній оцінці ситуації сторонами, прийняттю адекватного рішення тощо);
- модель маніпулятора (для вирішення конфлікту медіатор може використовувати будь-які засоби та методи, в тому числі і маніпулювати сторонами);

– модель організатора вирішення конфлікту (найпоширеніша сучасна модель медіації) [6].

Конфлікт є багатоаспектним феноменом, основним зміст якого 1) конфлікт є соціальним явищем, так як породжується власне природою суспільного життя, оскільки дисгармонія, протиріччя та конфлікти – постійні та закономірні складові суспільного розвитку; 2) конфлікт як дія та явище є усвідомлюваним та обміркованим; 3) конфлікт – це широко розповсюджене явище в усіх сферах суспільного життя; безконфліктність є ілюзією; 4) конфлікт є такою взаємодією, яка проходить у формі протистояння, зіткнення, протиборства особистостей або громадських сил, інтересів, поглядів, позицій щонайменше двох сторін; 5) конфлікт є прогнозованим та потенційно регульованим явищем [12].

Слід зазначити, що у світовій практиці медіації в контексті врегулювання конфліктів накопичено багаторічний позитивний досвід застосування медіативних технік в публічному управлінні та адмініструванні зарубіжних країн, імплементація якого у вітчизняну систему підготовки медіаторів, на наш погляд, є перспективною.

Так, наприклад, у Франції навчання з медіації може напряму здійснюватися державою та її судовою адміністрацією. Також навчання можуть проводити інші суб'єкти, що мають спеціальні ліцензії та видають дипломи, які сертифіковані державою. Разом із тим навчання можуть здійснювати відповідні центри медіації. У Франції органи медіації не приділяють особливого значення процедурі акредитації медіаторів, однак віддають перевагу дипломам медіаторів, які видані університетами або великими посередницькими компаніями [16, с. 136].

У Німеччині ще до прийняття Закону «Про медіацію» так звані суддями-медіаторами вже проіюдилися процедури медіації (посередництва), і після прийняття вищезначеного закону при поданні позову до суду сторони мають зазначити про наявність здійснених спроб щодо врегулювання такого спору за допомогою медіатора.

В Австрії правове регулювання основних принципів медіації, професійної підготовки та акредитації медіаторів передбачено Цивільним законом про Медіацію. Щоб бути акредитованим, кандидат повинен бути внесеним до списку, що формується регіональним Верховним Судом. Так, медіатор має право претендувати на включення в такий список, якщо він відповідає певним критеріям: мінімальний вік – 28 років; не менше 200 годин професійного навчання в одному з акредито-

ваних закладів (навчання повинно проходити тільки в зареєстрованих навчальних закладах, в тому числі в університетах). Кожен п'ять років медіатори повинні проходити підвищення кваліфікації. Загалом же сьогодні в Австрії налічується понад 4000 медіаторів, які мають право діяти самостійно або бути частиною якоїсь організації, та існує близько 60 установ, яким дозволено навчати професійних медіаторів

Вимоги щодо освіти ставляться й до медіаторів Італії. Так, особа, яка виявила бажання стати посередником, має відповідати вимогам, викладеним у статті 4 (3) (b) міністерського наказу № 18/2010, зокрема, вона повинна володіти ступенем або дипломом, принаймні еквівалентним університетського ступеня після закінчення трьох років навчання або (як альтернатива) бути членом професійної асоціації або організації і пройти як мінімум дворічні курси перепідготовки у закладах, які є акредитованими Міністерством юстиції, а також протягом дворічного періоду перепідготовки вони повинні приймати участь як стажисти щонайменше в двадцяти процедурах медіації. Провайдери навчання, що видають сертифікати про те, що медіатори пройшли необхідні курси навчання, є державними або приватними органами, акредитованими Міністерством юстиції за умови, що вони відповідають встановленим стандартам [19].

У цьому контексті слід відзначити, що медіаторська спільнота України дещо зробила у плані підготовки фахівців з медіації та створення стандартів базової та спеціалізованої підготовки медіаторів, розробки етичних основ діяльності медіаторів, участь у законопроектіванні, створення інструментів пошуку медіатора для населення, проведення адвокаційних кампаній щодо медіації тощо [15].

Проблема вирішення конфліктів у сфері державної служби, зокрема місцевого самоврядування, загострює необхідність удосконалення професійних компетентностей майбутніх медіаторів у процесі професійної підготовки. Стандартом вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» у процесі підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти передбачено формування у них здатності до розв'язання конфліктів, соціальної взаємодії, співробітництва тощо. Проте над Стандарт вищої освіти для підготовки медіаторів в умовах магістратури, на наш погляд, наразі ще додаткового опрацювання.

Оскільки медіація в системі механізмів державного управління виконує функцію трансмісії, яка веде до зміни керованої системи, використання механізмів медіації свідчить про

високу інституційну розвиненість суспільства, оскільки медіація забезпечує вирішення конфліктних ситуацій між суб'єктами публічного управління: органами державної влади та місцевого самоврядування, бізнес-структурами та структурами громадянського суспільства [5, с. 41].

З оляду на вищезазначене підготовка медіаторів в умовах повинна передбачати оволодіння здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти медіаційними технологіями як «складовими частинами соціокультурного життя суспільства. Зазначені компоненти є обов'язковими, реалізуються за певними правилами і тільки разом утворюють особливий спосіб врегулювання суперечок – медіацію. У зв'язку із цим видається правильним розглядати їх наявність у змісті процедури примирення як одну з ознак медіації» [там само, с. 41].

На думку Є. Бородіна, використання медіації в публічному управлінні може допомогти зняти певне навантаження з органів публічного управління, надати сторонам правового спору більш гнучкий, швидкий і конфіденційний інструмент врегулювання конфлікту [4].

Висновки. Сфера публічного управління, що є певною системою взаємин між людьми не позбавлена конфліктних ситуацій між окремими структурними підрозділами чи посадовими особами, службовцями, а також у процесі взаємовідносин з громадянами, підприємствами, установами, організаціями. Тому серед завдань державної політики у сфері підготовки медіаторів в умовлах магістратури публічного управління та адміністрування наразі можна виокремити: вироблення єдиних державних стандартів підготовки медіаторів; забезпечення державного регулювання медіації та якісної професійної підготовки майбутніх медіаторів; обов'язкова акредитація установ, що здійснюють підготовку кадрів для сфери медіації; формування єдиного державного реєстру кваліфікованих / сертифікованих медіаторів; забезпечення постійного державного та громадського контролю за якістю надання послуг у сфері медіації тощо.

Відтак проблема підготовки медіаторів в умовах магістратури публічного управління та адміністрування до професійної діяльності, попередження виникнення конфліктів і конструктивного об'єктивних суперечностей публічного управління потребує додаткового опрацювання, підтримки держави та наукового осмислення й подальшої розробки відповідних механізмів якісного формування готовності майбутніх медіаторів до виконання фахових функцій, державного сприяння якісному професійному навчанню персоналу органів влади

з одночасним формуванням у них необхідних компетентностей у сфері медіації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балух В. С. Нормативно-правові основи формування системи альтернативного вирішення спорів в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 162–168. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chkur_2013_4_41.pdf.
2. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1 (5). URL : http://vru.gov.ua/Docs/visnik05_12.pdf.
3. Боженко Н. В. Медіація як один із засобів врегулювання адміністративних спорів: теоретико-історичний аспект. *Право.ua*. 2017. № 1. С. 95–98. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2017_1_19.
4. Бородін Є. Є. Застосування медіації в публічному управлінні. *Становлення публічного адміністрування в Україні* : матеріали VII Всеукр. міжвуз. конф. студентів та молодих учених, м. Дніпро, 22 квітня 2016 р. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2016. С. 31–33.
5. Бородін Є. Є. Механізм медіації в системі публічного управління: дис. ... канд. наук держ. упр. Дніпро, 2019. 245 с.
6. Галіцина Л. Конфліктологія для управлінця. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.
7. Грицяк І. А. Публічне управління в Україні: становлення за європейськими стандартами. *Вісник Академії митної служби України. Сер.: Державне управління*. 2010. № 2. С. 5–11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamcudu_2010_2_1.
8. Іщенко О. М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Т. 2. Вип. 39. 2016. С. 126–129.
9. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах. *Право України*. 2011. № 11–12. С. 225–236.
10. Красіловська З. В. Альтернативні способи вирішення спорів у сфері державного управління: поняття та сутність. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1(24). С. 158–167.
11. Лиско А. Проблеми впровадження та проведення медіації в адміністративному судочинстві України. URL : www.gromada.lviv.ua/analytic/587.
12. Ложкін Г. В., Юрковський Е., Моначін І. Практикум з конфліктології. Тернопіль : [б. в.], 2005. 168 с.
13. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: проблеми теорії та практики. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 1. С. 92–100.
14. Медіація: європейський досвід і українські реалії. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/inshemediaciya-evropeyskiy-dosvid-iukrayinski-realiyi.html>.
15. Медіація в Україні. URL: <https://www.mediation-help.com/about-mediation/ukraine/>.
16. Мирза С. С. Особливості становлення та розвитку медіацій у зарубіжних країнах з англосаксонською і романо-германською правовими системами. *Право і безпека*. 2020. № 1 (76). С. 133–138. URL: <http://pb.univd.edu.ua/index.php/PB/article/view/334/258>.

17. Поліщук М. Я. Поняття медіації як альтернативного методу вирішення спорів. *Держава і право. Серія «Юридичні і політичні науки»*. 2014. Вип. 65. С. 134–139.

18. Про медіацію : Закон України від 16 листопада 2021 року. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>.

19. Супруг Г. Зарубіжний досвід підготовки медіаторів та можливості його застосування в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №1. С. 34–37.

20. Терьохіна Н. Конфлікти в діяльності органів місцевого самоврядування: причини, шляхи розв'я-

зання та прогнозування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.04 «Місьцеве самоврядування». Київ, 2009. 20 с.

21. Управління конфліктами у процесах публічної політики: взаємодія держави та громадянського суспільства: наук. розробка / авт. кол.: С. О. Телешун, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник та ін. Київ : НАДУ, 2012. 52 с.

22. Ясиновський І. Г. Характеристика моделей медіації в розвинутих країнах. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2014. № 4. С. 94–98. URL : http://nbuv.gov.ua/jpdf/Npnau_2014_4_19.pdf.